

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.14>**Тетяна Жовнір,**

аспірант кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗМІСТ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА САМОЗАЙНЯТОЇ ОСОБИ

У статті розглянуто підходи науковців до визначення змісту поняття «правовий статус» у його загальному розумінні, а також щодо визначення його складників. Здійснено теоретичне узагальнення розуміння структури поняття «правовий статус самозайнятої особи», до якої віднесено такі елементи: особливості набуття самозайнятою особою ознак суб'єкта права та правовідносин; сукупність прав, свобод, законних інтересів, а також обов'язків; гарантії; відповідальність самозайнятої особи; громадянство; принципи правового статусу самозайнятої особи. Зроблено висновок, що правовий статус самозайнятої особи слід визначити як встановлені відповідно до чинного нормативно-правового регулювання особливості правової ідентифікації самозайнятої особи у системі права та правовідносин, які ґрунтуються на особливому порядку її персоналізації у наведеній системі, набуття ознак суб'єкта права та правовідносин, а також на особливостях правового становища наведеної особи у зазначеній системі, яке відображається за допомогою сукупності її прав та обов'язків, гарантії їх дотримання та виконання, відповідальності, а також інших структурних елементів, які в динаміці розкривають особливості функціонування самозайнятої особи як суб'єкта права і правовідносин, її взаємозв'язки з іншими суб'єктами права, місце у взаємовідносинах з державою. Виділено такі правові ознаки: це фізична особа – людина, яка виступає учасником цивільних, господарських, податкових, трудових, соціально-забезпечувальних та інших видів правовідносин та володіє для цього необхідним обсягом правосуб'єктності; самозайнята особа – це активний та ініціативний суб'єкт правовідносин, який діє на власний ризик та для задоволення власних потреб й інтересів, отримує додатковий обсяг правових можливостей шляхом насамперед державної підтримки самостійної зайнятості населення, офіційного визнання діяльності такої особи, можливості забезпечувати наведеною діяльністю власне соціальне страхування та забезпечення; самозайнята особа, поряд із додатковими можливостями щодо реалізації власних потреб, гарантування прав, свобод та інтересів, набуває також і відповідний перелік додаткових, залежно від особливостей провадження власної діяльності може також одночасно виступати як податковий агент, платник податку, роботодавець, застрахована особа та/або страхувальник.

Ключові слова: самозайнята особа, правовий статус, правосуб'єктність, соціальне забезпечення, гарантії, принципи, фізична особа-підприємець.

Постановка проблеми. Разом із бурхливим розвитком ринкових відносин та початком переформатування економічного життя, структури і принципів господарювання на території України та вибору моделі побудови вільних відносин, заснованих на свободі підприємницької діяльності, зацікавленості, ініціативності, індивідуальному самостійному ризику і відповідальності за результати своєї господарської діяльності, в економічний та правовий простір було введено категорію самостійної зайнятості, індивідуальної трудової діяльності та самозайнятої особи. Доцільно відзначити, що, незважаючи на тривалий період становлення в Україні ринкової економіки та пов'язаний із цим процесом розвиток і удосконалення чинного законодавства, категорія «самозайнята особа» не отримала свого належного нормативно-правового та доктринального розвитку.

Натепер не сформовано цілісного уявлення про наведене поняття, бракує інтегрованого (такого, що враховуватиме особливості різних галузей вітчизняного права) підходу до визначення його сутнісних ознак, недостатніми є теоретичні та нормативно-правові напрацювання щодо формування правового статусу самозайнятої особи як суб'єкта права соціального забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання правового статусу самозайнятих осіб були предметом дослідження таких науковців, як Н. Б. Болотіна, О. В. Бігняк, В. С. Венедиктов, Г. М. Жарков, Д. О. Жоравович, М. І. Іншин, Р. Л. Капченко, В. В. Лазор, С. В. Лозовой, П. Д. Пилипенко, О. І. Процевський, В. І. Прокопенко, С. М. Прилипка, Д. І. Сіроха, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, С. М. Черноус, І. М. Якушева, О. М. Ярошенко, та інших.

Попри значну актуальність вибраної проблематики та наявні напрацювання у сфері дослідження діяльності самозайнятих осіб, не розкриті і не розроблені структура правового статусу самозайнятої особи, не відображено соціально-правовий аспект зазначеного поняття. Наведене зумовлює актуальність та нагальність проведення наукового дослідження окресленого питання.

|| **Метою статті** є розкриття особливостей правового статусу самозайнятої особи.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що натепер у юридичній літературі не сформувалося єдиного підходу до визначення поняття та структури правового статусу особи у його загальнотеоретичному розумінні. П. М. Рабінович визначає правовий статус особи як комплекс її суб'єктивних юридичних прав і юридичних обов'язків [1, с. 84]. О. Ф. Скакун, крім прав, свобод та обов'язків особи, до структури правового статусу особи включає ще відповідальність, відповідно до якої індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві [2, с. 378-379]. Щодо структури правового статусу особи позиції вчених також різняться. Зокрема, А. М. Колодій та А. Ю. Олійник до елементів правового статусу відносять: статусні правові норми і правові відносини, суб'єктивні права, свободи і юридичні обов'язки, громадянство, правові принципи і юридичні гарантії, законні інтереси, правосуб'єктність, юридичну відповідальність [3, с. 149]. М. І. Матузов до елементів структури правового статусу відносить правосуб'єктність суб'єкта суспільних відносин, принципи конституційно-правового статусу, права і свободи суб'єкта і гарантії їх реалізації, обов'язки та гарантії їх виконання, правовідносини загального (статусного) типу [4, с. 231]. На думку Д. І. Сірохи, який досліджував правовий статус такої категорії самозайнятих осіб, як фізичні особи-підприємці, у взаємозв'язку його зі статусом роботодавця, правовий статус включає такі елементи: а) права й обов'язки, передбачені трудовим законодавством; б) гарантії забезпечення здійснення прав і обов'язків; в) відповідальність за невиконання чи неналежне виконання покладених на нього обов'язків [5, с. 9].

Аналізуючи наведені твердження, можна дійти висновку про те, що до найбільш актуальних елементів правового статусу самозайнятої особи доцільно віднести: (1) елемент, що характеризує особливості набуття самозайнятою особою ознак суб'єкта права та правовідносин – правосуб'єктність (порядок її набуття та інші умови), персоналізація

у системі права та правовідносин; (2) сукупність прав, свобод, законних інтересів, а також обов'язків – зміст правового статусу; (3) гарантії дотримання прав та виконання обов'язків самозайнятою особою; (4) відповідальність самозайнятої особи; (5) громадянство; (6) принципи правового статусу самозайнятої особи.

Тож надалі доцільно охарактеризувати особливості правового регулювання кожного структурного елемента правового статусу самозайнятої особи. Найпершим слід розкрити елемент, що характеризує особливості набуття самозайнятою особою ознак суб'єкта права та правовідносин. Слід зауважити, що за своєю правовою сутністю самозайнята особа є фізичною особою. Більш влучно буде зазначити, що «самозайнята особа» є спеціальним правовим статусом фізичної особи. Проте, попри наведене, самозайнята особа як суб'єкт права та правовідносин не виникає з моменту народження фізичної особи з її правоздатністю. Зазначений момент по-іншому врегульований у чинному законодавстві. Зокрема, виходячи з положень Податкового, Цивільного та Господарського кодексів України, а також численних спеціальних законодавчих актів, які регулюють діяльність осіб, котрі займаються незалежною професійною діяльністю (наприклад, Законів України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI, «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-XII тощо), можна констатувати, що є два способи утворення самозайнятої особи як суб'єкта права залежно від виду тієї діяльності, якою має намір займатися фізична особа. Зокрема, для осіб, які вибрали незалежну професійну діяльність у вигляді адвокатської діяльності, виконання обов'язків арбітражного керуючого, приватного нотаріуса тощо обов'язковим відповідно до спеціального законодавства визначається насамперед отримання свідоцтва про право на зайняття відповідним видом незалежної професійної діяльності та внесення до спеціалізованих реєстрів таких осіб. Надалі такі особи підлягають також обов'язковій державній реєстрації у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, а також реєстрації в органах державної податкової служби. Державна реєстрація у Єдиному державному реєстрі здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 № 755-IV [6] шляхом подання заяви та необхідних документів згідно з переліком.

Доцільно зауважити, що уже на моменті набуття фізичною особою правового статусу самозайнятої особи наявні численні правові неточності та прогалини. Зокрема, існує колізія між нормою п.п. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України та положеннями Порядку обліку платників податків і зборів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 09.12.2011 № 1588, щодо того, які саме особи належать до різних груп самозайнятих осіб. А саме, Кодекс визначає дві групи: фізичні особи-підприємці та особи, які провадять незалежну професійну діяльність, причому до останніх відносить невичерпний перелік осіб – тих, які зайняті у науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльності лікарів, приватних нотаріусів, приватних виконавців, адвокатів, арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів), аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів тощо. Тоді як Порядок до осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, відносить лише приватних нотаріусів, адвокатів, які здійснюють свою діяльність індивідуально, судових експертів, приватних виконавців, а також арбітражних керуючих – за аналізом положень п.п. 1 п. 6.7 розд. VI Порядку. Адже Порядком не передбачено подання документів, що підтверджують інші види незалежної професійної діяльності фізичної особи (художньої, наукової, артистичної, медичної практики тощо).

Таким чином, доходимо висновку про те, що діяльність тих фізичних осіб, які вибрали інший вид самостійної зайнятості (лікарської практики, художньої, освітньої, викладацької діяльності, аудиторів тощо) провадиться у порядку, встановленому для фізичної особи-підприємця з дотриманням вимог отримання відповідних ліцензій у разі встановлення законодавством такого обов'язку.

Розкриваючи наступний елемент правового статусу самозайнятої особи – сукупність її прав, свобод, законних інтересів, а також обов'язків, доцільно відзначити, що вичерпного переліку таких правомочностей та зобов'язань досліджуваної категорії осіб у законодавстві не надано. Варто зазначити, що загальні права, свободи та обов'язки самозайнятих осіб закріплені у Конституції України – право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, здійснювати підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно

обирає або на яку вільно погоджується, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, а також обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, дотримуватися Конституції та законів України [7].

Конкретизація прав, свобод та обов'язків самозайнятої особи здійснюється відповідно до численних галузевих норм. При цьому найбільшою деталізацією характеризується законодавство, яке регулює діяльність тих самозайнятих осіб, які провадять незалежну професійну діяльність. У ньому врегульовано конкретні права та обов'язки самозайнятої особи у тих суспільних відносинах, у які вступає така особа. Зокрема, відповідно до статті 98 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-ХІІ, арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор) користується усіма правами розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора відповідно до законодавства, у тому числі має право: звертатися до господарського суду у випадках, передбачених цим Законом; отримувати винагороду в розмірі та порядку, передбачених цим Законом. Він зобов'язаний: неухильно дотримуватися вимог законодавства; здійснювати заходи щодо захисту майна боржника та ін. [8].

Права, свободи та обов'язки самозайнятої особи у податкових правовідносинах врегульовані згідно з Податковим кодексом України, майнові та особисті немайнові права самозайнятої особи деталізуються у Цивільному кодексі України, особливості прав, що виникають у зв'язку з безпосереднім провадженням нею господарської діяльності, – у Господарському кодексі України. Окремі засади соціального захисту та забезпечення самозайнятих осіб закріплені у чинному законодавстві у сфері соціального забезпечення та соціального страхування тощо.

Визначаючи такий елемент правового статусу самозайнятої особи, як гарантії, доцільно зауважити, що у структурі правового статусу самозайнятої особи можна визначити гарантії як нормативно-правові, так і організаційні, політичні, економічні тощо. Нормативно-правовими є ті, що визначені нормами права, умови, засоби та заходи реалізації прав та свобод самозайнятих осіб. Політичними гарантіями є політична система держави, сукупність політичних інститутів, які своїм функціонуванням та діяльністю забезпечують стабільну та прогнозовану правореалізацію у державі. Економічними гарантіями є відповідний належний стан розвитку продуктивних сил суспільства, мож-

ливість розвитку товарно-грошових і ринкових відносин, надання послуг, добросовісна та ефективна економічна конкуренція. Організаційні гарантії – діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, яка спрямована на забезпечення реалізації прав та свобод, інтересів самозайнятих осіб. Зокрема, чинним законодавством визначено цілу низку таких гарантії. Згідно з Господарським кодексом України, держава сприяє розвитку малого підприємництва, створює необхідні умови для цього [9]. Також важливою гарантією у правовому статусі самозайнятих осіб є право на судовий захист свого порушеного або оспорюваного права, відновлення права, право на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності із заявами та скаргами тощо.

Розкриваючи загальні риси відповідальності самозайнятих осіб як елемента структури їхнього правового статусу, слід відзначити, що фізична особа як самозайнята особа несе передбачені законодавством види юридичної відповідальності, що настає за порушення чинного законодавства, які пов'язані саме зі здійсненням діяльності, яка належить до самостійної зайнятості (підприємницької, незалежної професійної). Згідно зі статтею 49 Господарського кодексу України, за завдані шкоду і збитки підприємств несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність [9]. Відповідно до положень Податкового кодексу України, за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, до платників податків та податкових агентів (в тому числі і самозайнятих осіб) застосовуються такі види юридичної відповідальності: фінансова, адміністративна, кримінальна [10].

Також слід зауважити, що особи, які займаються незалежною професійною діяльністю, несуть відповідальність за порушення законодавства, яке визначає особливі вимоги до провадження їхньої діяльності. Зокрема, адвокат несе також дисциплінарну відповідальність за Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI [11]. За положеннями Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-XII, арбітражні керуючі (розпорядники майна, керуючі санацією, ліквідатори) несуть за свої дії та заподіяну третім особам шкоду цивільно-правову, адміністративну, дисциплінарну

та кримінальну відповідальність у порядку та обсягах, встановлених законом [8].

Наступний елемент структури правового статусу самозайнятої особи відображає її політико-правовий зв'язок з державою України – громадянство. Слід зауважити, що ознака громадянства відіграє визначальну роль у набутті правосуб'єктності окремих категорій самозайнятих осіб – осіб, які займаються незалежною професійною діяльністю. Зокрема, виходячи з положень Законів України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-XII [8], «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII [12] та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 № 1403-VIII [13], арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором), приватним нотаріусом та приватним виконавцем можуть бути лише громадяни України. Водночас Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI [11] і «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-XII [14] не встановлюють такої вимоги до адвокатів і судових експертів. Норми Господарського та Цивільного кодексів України не забороняють здійснення підприємницької діяльності іноземців на території України [9].

Останнім виділенням нами елементом правового статусу самозайнятих осіб є принципи. Принципи правового статусу самозайнятих осіб натепер не відображені в окремому нормативно-правовому акті та відсутній їхній вичерпний перелік. Проте, узагальнюючи положення численних галузевих нормативно-правових актів, можна навести такі принципи правового статусу самозайнятих осіб: верховенства права та законності, свободи підприємницької діяльності у межах, визначених законом; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, взаємної відповідальності самозайнятих осіб та держави, інших суб'єктів правовідносин, соціальної активності та відповідальності самозайнятих осіб, активної участі у розробленні системи власного соціального забезпечення тощо.

Висновки

Правовий статус самозайнятої особи слід визначити як встановлені відповідно до чинного нормативно-правового регулювання особливості правової ідентифікації самозайнятої особи у системі права

та правовідносин, які ґрунтуються на особливому порядку її персоналізації у наведеній системі, набуття ознак суб'єкта права та правовідносин, а також на особливостях правового становища наведеної особи у зазначеній системі, яке відображається за допомогою сукупності її прав та обов'язків, гарантій їх дотримання та виконання, відповідальності, а також інших структурних елементів, які в динаміці розкривають особливості функціонування самозайнятої особи як суб'єкта права і правовідносин, її взаємозв'язки з іншими суб'єктами права, місце у взаємовідносинах з державою. З метою можливості подальшого аналізу самозайнятої особи як суб'єкта права соціального забезпечення доцільно виділити такі правові ознаки: це фізична особа – людина, яка виступає учасником цивільних, господарських, податкових, трудових, соціально-забезпечувальних та інших видів правовідносин та володіє для цього необхідним обсягом правосуб'єктності; самозайнята особа – це активний та ініціативний суб'єкт правовідносин, який діє на власний ризик та для задоволення власних потреб і інтересів, отримує додатковий обсяг правових можливостей насамперед шляхом державної підтримки самостійної зайнятості населення, офіційного визнання діяльності такої особи, можливості забезпечувати наведеною діяльністю власне соціальне страхування та забезпечення; самозайнята особа поряд із додатковими можливостями щодо реалізації власних потреб, гарантування прав, свобод та інтересів, набуває також і відповідний перелік додаткових, залежно від особливостей провадження власної діяльності може також одночасно виступати як податковий агент, платник податку, роботодавець, застрахована особа та/або страховальник.

The article deals with the approaches of scientists to defining the content of the concept of "legal status" in its general sense, as well as to defining its components. The theoretical generalization of understanding of the structure of the concept of "legal status of self-employed person" is carried out, which includes the following elements: peculiarities of acquisition by the self-employed person of features of the subject of law and legal relations; the set of rights, freedoms, legitimate interests, and responsibilities; guarantees; responsibility of the self-employed person; citizenship; principles of legal status of self-employed person. It is concluded that the legal status of the self-employed person should be determined as established in accordance with the current regulatory and legal features of the legal identification of the self-employed person in the system of law and legal relations, which are based on the special order of his personalization in the given system, the acquisition of features of the subject of law and legal relations, as well as the peculiarities of the legal position of the person in the said system, which is reflected by the totality of his rights and obligations, guarantees of their observance and fulfillment responsibility, as well as other structural elements that in the dynamics reveal the peculiarities of the self-employed person's functioning as a subject of law and legal relations, its interrelation with other subjects of law, place in relations with the state. The following legal features are distinguished: it is an individual - a person who acts as a participant of civil, economic, tax, labor, social security and other types of legal relationships and possesses the necessary amount of legal personality; a self-employed

Список використаних джерел:

1. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. 9-е вид., зі змінами. Київ; Львів: Край, 2007. 188 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
3. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 352 с.
4. Матузов Н. И. Правовая система и личность. Саратов, 1987. 293 с.
5. Сіроха Д.І. Особливості правового регулювання трудових відносин за участю фізичної особи-підприємця як роботодавця : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2010. 16 с.
6. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. *Голос України*. 2003. № 115.
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII. *Голос України*. 1992. № 63.
9. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003. № 436-IV. *Голос України*. 2003. № 49.
10. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Голос України*. 2010. № 229.
11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Голос України*. 2012. № 148-149.
12. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. *Голос України*. 1993. № 225.
13. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 № 1403-VIII. *Голос України*. 2016. № 122-123.
14. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. *Голос України*. 1994. № 122.

person is an active and proactive legal entity acting at his own risk and, to meet his own needs and interests, gains additional legal capacity through, first of all, state support for self-employment of the population, official recognition of such person's activity, and the ability to provide own social security and social security activities; The self-employed person, in addition to additional opportunities for the realization of his own needs, guarantee of rights, freedoms and interests, also acquires an appropriate list of additional, depending on the peculiarities of conducting his own activity may also simultaneously act as a tax agent, taxpayer, employer, insured person and/or insurer.

Key words: self-employed person, legal status, legal personality, social security, guarantees, principles, entrepreneur individual.

